

УДК 94(477-25)"185/191":338.48+78

Ольга Мусяченко,

Київський університет імені Бориса Грінченка

Музичне середовище Києва другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у туристичному образі міста

Abstract. The article is devoted to the use of components of the musical environment in the tourist image of Kyiv. We have analyzed the music environment of Kyiv in the second half of the XIX – early XX centuries and the potential of using this information in forming the tourist image of Kyiv. We have examined the examples of using historic events and significant persons in forming the tourist image of cities and their tourism branding. We have suggested using the elements of the music environment, such as those that show the peculiarities and atmosphere of the time period (traditional culture, church and academic music), in forming the tourist image of Kyiv. Special attention was paid to the importance of popularization of prominent musicians of Kyiv who could become iconic figures associated with our city in the eyes of the tourists, such as Mykola Lysenko, a brilliant composer, musician, and civil activist, or Oleksandr Koshyts, a conductor whose memoirs paint the portrait of pre-revolutionary Kyiv and the place music used to hold in the lives of its citizens. In many memoirs about Mykola Vitaliyovych we can see him as an extremely charismatic and witty person. Oleksandr Koshyts shared funny stories from the lives of seminarians and students of Kyiv Theological Academy. Oleksandr Koshyts offered serious reflections on the geopolitical and social situation of his day. He also told us what dances young people loved in the late XIX – early XX centuries (mazurka was in vogue), what the rules of etiquette were like, what Ukrainian songs people were singing when going on walks, how they danced Hopak in the middle of the night at Vozdvyzhenka. Oleksandr Koshyts also reflected on the influence of the First Russian Revolution and World War I on music life, as well as on the importance of music in the lives of the Ukrainians who at the time were living under the Russian Empire. We also present our experience in using music elements during the development of theatrical excursions in Kyiv. It would be worthwhile to integrate more musical components into the tourist image of Kyiv, which would reflect the color and history of the city, as well as a characteristic combination of traditional culture, spiritual music and global trends. The second half of the XIX – early XX centuries. contains many such materials: creative academic groups, traditional musicians, amateur performance, as well as interesting figures of Kyiv musicians, through whose activities you can feel the problems and atmosphere of that period.

Keywords: *music environment, music environment of Kyiv, image of a city, tourist image of a city, the second half of the XIX – early XX centuries.*

Актуальність. Туризм є важливим джерелом поширення інформації про країну. Цікавий образ окремих міст здатен не лише привабити багатьох гостей з-за кордону. Якісне екскурсійне обслуговування може сформувати уявлення про історичне минуле, особливості соціокультурної ситуації та мистецьку спадщину, що гідно презентує державу на міжнародній арені та вирізняє її з-поміж інших. Києву, як столиці і місту з надзвичайно багатогранною культурною спадщиною, належить особлива роль у презентуванні України. Виважене використання складових музичного середовища здатне не лише створити «неповторну атмосферу», за якою здебільшого їдуть туристи, а й продемонструвати у ненав'язливій формі особливості історичного та соціокультурного розвитку міста.

Деякі ідеї щодо популяризації туристичного образу Києва були нами втілені під час організації театралізованих екскурсій у рамках проекту «Бюро театралізованих екскурсій»¹. Такий вид екскурсій передбачає широке залучення театральних мініатюр, музичних фрагментів, танців тощо (у контексті розповіді екскурсовода). Вони не лише надають екскурсантам додаткову візуальну інформацію (костюми, аксесуари, газети певної епохи), а й створюють атмосферу та відповідний настрій (а саме за цим часто їдуть туристи). Тому дослідження складових музичного середовища Києва у формування туристичного образу може мати доволі прикладний аспект.

Основна частина. Дослідження туристичного образу, іміджу та формування бренду міст набувають популярності в Україні. Фахівці різних галузей усе частіше звертають увагу на питання, пов'язані з різними аспектами створення привабливого іміджу та бренду України, окремих регіонів і міст: туристичний брендинг і теоретико-методичні засади туристичного брендингу міста дослідила Оксана Музиченко-Козловська^{2,3}; теоретико-методичні засади створення бренду міста – Олена Біловодська, Наталія Гайдабрус⁴; туристичний імідж території – Л. В. Оболенцева, К. М. Костіна⁵; формування бренду міста як інноваційний шлях підвищення його привабливості для туризму – Т. А. Смирнова, І. Ю. Приварникова⁶; розробку бренду туристичної дестинації на прикладі м. Чернівці – І. М. Бойко, О. Д. Король, В. М. Бичкова⁷. У березні 2019 р. відбулася Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Туристичний бренд як фактор формування позитивного іміджу України на світовому ринку»⁸, учасники якої розглянули різні аспекти брендингу України (зокрема – історичний аспект туристичного бренду України⁹); умови та шляхи формування іміджу Києва як європейського культурно-історичного центру – О. В. Кучай¹⁰; ментально-семіотичну систему міського середовища та місце діячів мистецтва або мистецьких заходів у формуванні образу

¹ Це проект Наукового товариства студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених Університету Грінченка, одним з координаторів якого є автор статті. Детальніша інформація – на сторінці на Фейсбукці: <https://www.facebook.com/dramatours.kubg> та телеграм-каналі: https://t.me/drama_toursio.

² Музиченко-Козловська, О. В. 2014. Туристичний брендинг: сутність, складові та переваги. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку.* 797. 396-402.

³ Музиченко-Козловська, О. В. Теоретико-методичні засади туристичного брендингу міста (на прикладі м. Львова) <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/33789/1/10-63-70.pdf>.

⁴ Біловодська О. А., Гайдабрус Н. В. 2012. Теоретико-методичні засади створення бренду міста. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 1. 35-43.

⁵ Оболенцева, Л. В., Костіна К. М. 2019. Туристичний імідж території: проблеми формування, управління та розвитку. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки.* 52. 56-64.

⁶ Смирнова, Т. А., Приварникова І. Ю. 2015. Формування бренду міста як інноваційний шлях підвищення його привабливості для туризму. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій.* 5. 93-100.

⁷ Бойко, І. Д., Король О. Д., Бичкова В. М. 2010. Окремі положення розробки бренду туристичної дестинації на прикладі м. Чернівці. *Географія та туризм.* 7. 70-75.

⁸ Туристичний бренд як фактор формування позитивного іміджу України на світовому ринку. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Львів. 14 березня 2019 року.* Львів : ЛПЕТ, 2019. 122.

⁹ Берест, Р. Я. 2019. Історичний аспект сучасного туристичного бренду України. *Туристичний бренд як фактор формування позитивного іміджу України на світовому ринку. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції.* 42-44.

¹⁰ Кучай, О. В. 2014. Умови та шляхи формування іміджу Києва як європейського культурно-історичного центру. *Регіональна економіка.* 1. 149-157.

міста – А. Ю. Арзили¹¹; роль духовної музики у формуванні образу Києва – А. В. Смишляк¹²; образ модерного міста в путівниках по Києву межі XIX–XX ст. – Катерина Диса¹³; образ музичного життя Києва другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках друкованих джерел – О. С. Мусіяченко¹⁴.

Друга половина XIX – початок XX ст. – особливий період у розвитку музичного середовища Києва. Тут поєдналися елементи традиційної культури, духовного співу, академічної музики та глобальних трендів. Наявність оперних театрів, концертних залів, розважальних парків та вар'єте були важливими показниками привабливості міста ще для туристів XIX ст., які не оминали увагою автори тогочасних путівників (образ Києва у путівниках проаналізовано у працях К. Диса¹⁵, а відображення складових музичного середовища – у О. С. Мусіяченко¹⁶). Але це лише частина явищ, які охоплює поняття «музичне середовище Києва»¹⁷. Воно охоплює діяльність академічних музикантів, їх колективів, аматорське музикування, носіїв традиційної культури, виконавців і слухачів духовної музики, систему закладів музичної освіти, цехи, мережу театрів, концертних залів та антреприз, музичні газети та журнали, музичні магазини, майстерні та фабрики музичних інструментів.

Дослідники звертають увагу що, одним з компонентів образу місця є історичні міфи, які полягають у асоціюванні його з певними діячами (наприклад, Айзенах – місто Й. С. Баха), діяльністю мешканців міста, культурними подіями (наприклад, Зальцбурзький музичний фестиваль) чи спорудами¹⁸. У цьому контексті варто детальніше проаналізувати складові музичного середовища Києва другої половини XIX – початку XX ст., ступінь і перспективи їх залучення у формування туристичного образу міста.

Мережа театрів, концертних залів. Кияни кінця XIX – початку XX ст. мали досить широкі можливості вибору театрів, концертних залів і розваг.

Більшість театрів та концертних залів розташовувалися на території Старого міста та Липок: Міський театр, театр Бергоньє, театр Соловцов; приміщення Купецького зібрання, Літературно-артистичного товариства, Народна аудиторія, Музичне училище, будинок Людвиговського. Регулярно відбувалися концерти теплої пори року в саду Купецького зібрання, цирку Вільгельма Сура, у міському парку Шато-де-Флер, парках Ермітаж та Аркадія й театр-концерт Альказар. У кінці XIX – на початку XX ст. в Україні поширюються також «кафешантани» (з французької мови – «кафе з музикою», кафе чи ресторан с відкритою сценою) та вар'єте (франц. *variété*, від лат. *Varietas* – різноманітність, строкатість, суміш) – вид театру, де у виставах поєднуються різні жанри театрального, музичного та циркового мистецтва.

¹¹ Арзили, А. Ю. 2017. Структура ментально-семиотической системы городской среды. *Містобудування та територіальне планування*. 65. 51-62.

¹² Смишляк, А. В. 2015. «Музыка мовчання»: церковно-музичні традиції київських монастирів (XIX – початок XX ст.). *Сторінки історії*. 40. 24-38.

¹³ Диса, К. 2016. Образ модерного міста в путівниках по Києву межі XIX – XX ст. *Живучи в модерному місті. Київ*. 82-95.

¹⁴ Мусіяченко, О. С. 2016. Дослідження образу музичного життя Києва другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках друкованих джерел. *Наукометричний журнал ScienceRise*, 9, 1 (26) 23-31.

¹⁵ Диса, К. 2016. Образ модерного міста в путівниках по Києву межі XIX – XX ст. *Живучи в модерному місті. Київ*. 82-95.

¹⁶ Мусіяченко, О. С. 2020. Путівники кінця XIX – початку XX ст. про музичне середовище Києва. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 50. 24-35.

¹⁷ Складові музичного середовища Києва було нами проаналізовано у статті Мусіяченко, О. С. 2013. Музичне середовище Києва другої половини XIX – початку XX століття як соціокультурне явище. *Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Київ і кияни: доба Бориса Грінченка»*. 189-197.

¹⁸ Арзили, А. Ю. Структура ментально-семиотической системы городской среды. С. 55.

Міський театр з путівника М. Богуславського і Д. Марголіна

Сад Купецького зібрання з путівника М. Богуславського і Д. Марголіна

У мистецькій газеті «Жизнь и искусство» регулярно розміщувалися об'яви про вистави та концерти. Оголошення про заплановані вистави в Міському театрі друкувалися у кожному випуску. Наприклад: «Сегодня, 29 декабря 1893 г., при участии артиста Императорского театра М. Е. Медведева, артистами русской оперы, представлено будет: «Евгений Онегин». Начало – в 7 1/2 час»¹⁹. Опера була однією з найпрестижніших розваг освічених верств. Хоча в досліджуваний період аудиторія театрів розширюється і доступ до вистав отримують і

¹⁹ Жизнь и искусство. Киев, 29 дек. 1893. № 16. С.1.

представники менш привілейованих прошарків (щоправда, вони здебільшого сиділи на гальорці, не перетиналися в коридорах з глядачами з партеру).

Концертне життя Києва було доволі насиченим, за вечір відбувалося паралельно декілька заходів. Наприклад, 1 липня 1895 р. в парку Шато-де-Флер – «гуляння» під супровід оркестру «под управлінням М. И. Черняховського»; у відкритому театрі «Варьете» – «первый выход русской певицы М. Н. Неверовой с участием Марии Пакра», під час антракту – запуск повітряної кулі, а під кінець – фейерверк «водопад огней, миллион звезд»; в саду Київського Купецького зібрання – щоденно концерти віденського оркестру під керівництвом Едуарда-Вільгельма Штрауса²⁰.

Для розробки екскурсійних маршрутів інтерес становлять як репертуар, організація тогочасних вистав, ставлення до театру тогочасних містя, так і окремі яскраві постаті митців.

Академічні музиканти. Друга половина XIX – початок XX ст. – період становлення національної школи в українській професійній музиці та становлення української національної композиторської школи, основоположником якої був композитор, диригент та активний громадський діяч Микола Лисенко.

Із 1860-х виникає ряд типових світських музичних інституцій: Оперний театр, Музичне училище, школи (детальніше про них йтиметься нижче).

Низка товариств і установ, що виникають з 1860-х рр. стали організаційними центрами музичного життя Києва. У 1863 р. в Києві засновано відділення Імператорського російського музичного товариства (ІРМТ). Серед засновників Київського відділення ІРМТ – відомі тогочасні митці та дослідники: Микола Рігельман, Роберт Пфенінг, Микола Лисенко.

Кількість музичних товариств у Києві постійно збільшується до початку XX ст. Київський календар за 1898 р. містить об'яви про «Общества изящных искусств»: драматичне, «Любителів музики» (голова – Іван Васильович Черномор-Задержовський) та музичне (відділення Імператорського російського музичного товариства, голова – Олександр Виноградський, товариш голови – Олександр Терещенко), а також – про Літературно-артистичне товариство (голова – Вододимир Ніколаєв, члени правління – Сигізмунд Блюменфельд, Володимир Науменко, Іван Селезньов, Микола Соловцов, Микола Тутковський)²¹.

У контексті туристичного образу міста, цікавим є не тільки репертуар чи формат діяльності організацій, а й яскраві постаті митців, їх побут, спілкування, громадянська позиція. Однією з найвидатніших постатей київського музичного середовища був Микола Лисенко, видатний музикант, композитор, основоположник національної школи в українській класичній музиці, дослідник української традиційної музики. Він був не лише надзвичайно талановитим митцем, а й українським патріотом. Для родини Лисенків традиційними стали поїздки у Канів, на могилу Тараса Шевченка. До них часто приєднувалися десятки знайомих – Старицькі, Косачі, учні, хористи Миколи Віталійовича. Чернеча гора стала священним місцем для всіх українців, шанувальників творчості Шевченка й української культури²². Крім того, Микола Лисенко брав активну участь у діяльності комітету зі спорудження пам'ятника поетові, який було організовано при Київському Українському клубі²³.

²⁰ Жизнь и искусство. Киев, 1 июля 1895. № 179. С.1.

²¹ Киевский календарь на 1898 год. С. 193.

http://www.otkudarodom.ua/sites/default/files/pdfs/1898_kievskiy_kalendar.pdf.

²² Булат, Т., Філенко Т. 2009. Світ Миколи Лисенка: національна ідентичність, музика і політика України – поч. XX ст. Нью-Йорк: Укр. Вільна Акад. Наук у США; Київ: Майстерня книги. 42. 408 с.

²³ Там само. С. 264.

М. Лисенко (третій ряд, третій справа) серед членів Київського відділення Імператорського російського музичного товариства (ІРМТ) і учасників концерту 19 лютого 1866 р.

М. Лисенко (третій ряд, третій справа) серед членів Київського відділення Імператорського російського музичного товариства й учасників концерту 19 лютого 1866 р.²⁴

Цікаві штрихи до розуміння образу Миколи Лисенка можна знайти в спогадах про композитора. Вони дозволяють крізь призму життя та творчості видатних киян відчутти настрої та атмосферу тогочасного Києва. Чого тільки вартий уривок зі спогадів про Миколу Лисенка:

«...Він казав, що вона [російська мова – О. С.] надається тільки до лайки. Московською він підкреслював своє невдоволення. Одного разу на співанці, коли готували до вистави «Різдвяну ніч» Андрій Віталійович, що брав участь у хорі, стояв у недбалій позі, з шапкою на голові, Микола Віталійович строго глянув на свого брата і гукнув зі свого диригентського місця:

– Андрей Вітальович, сніміть вашу шляпу!

Той зараз же рівенько витявся і швидким духом скинув шапку²⁵».

Не менш цікаві й спогади про молоді роки Миколи Віталійовича. Філарет Колесса звертає увагу на захоплення збиранням народних пісень, яке було «в тренді» серед студентів університету. *«В той час наука музики, його неабиякий хист стали йому у пригоді: сливе з перших студентських років він стає етнографом-музиком. Співоче українське студентство привезло з вакацій велику силу всяких етнографічних матеріалів, народних пісень. Ці пісні він і записував, і співав у товариській гурті. Тоді до Києва приходило багато кобзарів. Від них Лисенко почув уперше історичну українську пісню – думу. Літньої доби на селі доводилося йому самому записувати всякі обрядові та побутові пісні з уст народу. Цілі ворохи того*

²⁴ Булат Т., Філенко Т. Світ Миколи Лисенка. С. 49

²⁵ О'Коннор-Вілінська, Валерія Олександрівна. 1936. Лисенки й Старицькі: Спогади (1 файл: 86, 3 Мб). Львів: 3 друк. Вид. спілки «Діло». <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=8709>.

матеріалу, бувало, привозив він з літніх вакацій у Київ, не розбираючи гаразд, що й від кого треба записувати»²⁶.

Один з найбільш колоритних творів про життя дореволюційного Києва – це спогади диригента Олександра Кошиця. Він наводить масу дотепних, іноді комічних, епізодів часів навчання в Київській духовній семінарії та Академії, роботи у театрі Садовського, у Міському театрі. Чого тільки варті спогади юнацьких років, коли вони з друзями-семінаристами мали звичку грати десь на Гончарах чи Воздвиженці. Ось один з таких епізодів: «Ніч була така чудова, настрої тихий, поетичний, і вальс набирав прямо художнього виконання. Одчинилось одно вікно, далі друге, третє – нас слухають. Так ми програли номерів з чотири. Але нарешті хтось з нас не витримав й спровокував усіх на страшенно гамірного та голосного гопака. Це було так несподівано й зухвало, що ми всі втратили всяке почуття міри і рипіжили, як тільки могли, а В. Біляновський до того ж пустився на траві танцювати. Не пройшло й хвилини, як уже відчинилась решта вікон і з них показали сонні обивателі, вимахуючи кулаками і розносячи усіх наших родичів до третього коліна! Добре, що тут трудно достати поліції, а то мали б роботу. Ми зупинили музику, огризаючись рушили далі»²⁷.

Олександр Кошиць (1875-1944), український композитор, хоровий диригент, етнограф. Учень і послідовник М. Лисенка.

Обкладинка «Збірника українських пісень» О. Кошиця, присвяченого М. Лисенкові.

Олександр Кошиць та обкладинка «Збірника українських пісень» О. Кошиця, присвяченого М. Лисенкові²⁸

²⁶ Там само. С. 4.

²⁷ Кошиць, О. 1995. Спогади. К.: Рада. 166 с.

²⁸ Булат Т., Філенко Т. Світ Миколи Лисенка. С.162.

Аматорське музикування було важливою складовою музичного життя другої половини XIX – початку XX ст. На перший погляд, це поняття доволі зрозуміле. Але все не так однозначно. Серед дослідників немає однастайності у визначенні поняття «аматорське мистецтво». Високий рівень «аматорського» музикування забезпечувався наявністю освітніх закладів та приватних вчителів музики. Детальний аналіз цього терміну на прикладі матеріалів України другої половини XIX ст. здійснила Людмила Дорогих²⁹.

Аматорське мистецтво – це явище конкретно-історичне, невід’ємна складова частина культури певного суспільства, класу, соціокультурного середовища. Аматорство належить до сфери дозвілля. Дозвілля – один із важливих показників культурного життя суспільства, його розуміють як систему конкретних культурних форм. Аматорське музикування було дуже поширеним серед киян. Це був важливий (якщо не обов’язковий) інструмент комунікації. На важливому місці аматорського музикування у житті мешканців міст наголошують дослідники. Л. П. Корній звертає увагу, що «напівдомашні» камерні зібрання були поширеними серед інтелектуалів великих міст. Так, у Києві в домі сестер Ліндфорс збирався навіть театральний гурток, а в квартирі Лисенка музичні вечори були досить частим явищем³⁰.

Про популярність гри на музичних інструментах та їх важливе місце в житті інтелектуальних киян свідчать, зокрема, джерела особового походження та твори художньої літератури. Уривок зі спогадів Софії Русової яскраво це ілюструє: *«Але вечірки у Гешвенд, прохідки по Хрещатику, флірт із красенем Орловим, адвокатом, що дуже часто заходив до нас, чудово співав пісні Шуберта і мене завжди садовив грати Шопена, особливо VIII вальс та балюди, – це все не вдовольняло мене... Правда, в мене була моя музика, якою я захоплювалася так, що грала по 5–6 годин на день, і мій учитель німець Куе одмовився дати мені лекції, бо він, мовляв, нічого мене вже навчити не може»³¹.*

Музична освіта. Особливою була також інтелектуальна атмосфера міст другої половини XIX – початку XX ст. У містах знаходились осередки наукового життя, а ставлення до музики та її зв’язку з суспільством набувало нового змісту.

Наявність мережі закладів освіти була важливою складовою інфраструктури у модерному місті другої половини XIX – початку XX ст.

У цей час відбулися важливі зміни і в системі музичної освіти та ставленні до неї. Музична грамотність та вміння сприймати «вишукану» музику перестали сприйматися виключно як здатність привілейованих верств. Цю тенденцію до демократизації освіти підкреслюють дослідники музичної педагогіки. *«Інтелекція наприкінці XIX – на початку XX ст. вела активну музично-просвітницьку діяльність. Це було зумовлено прагненням пробудити творчі сили народу, прилучити широкі маси до музичної культури. Музиканти-педагоги показали, що музичне мистецтво може бути доступним кожному, а музичні здібності за умов індивідуального підходу можна розвивати»³²,* – відзначає О. М. Олексюк.

У другій половині XIX ст. було накопичено значний практичний досвід, створено низку методик і систем навчання.

²⁹ Дорогих, Л. В. 1998. Аматорське мистецтво як історико-культурне явище (на матеріалах України другої половини XIX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 17.00.01; Київ. держ. ун-т культури і мистецтв. К., 20 с.

³⁰ Корній, Л. П. Історія української музики. Частина 3. XIX. С. 127.

³¹ Русова, Софія. Мої спомини. С. 22.

³² Олексюк, О. М. Музична педагогіка. С. 61.

Будинок Київського музичного училища

Цехи. Матеріали Київського музичного цеху містять багато цікавої інформації, імен та історій.

У Державному архіві Києва (ДАК) міститься досить багато матеріалів, пов'язаних з діяльністю музичного цеху в 1860-х роках: звіти старшин цеху³³, ³⁴, книги приходу грошей³⁵, посвідчення особистостей міщан з описом їх прикмет³⁶, скарги учнів³⁷ тощо.

Хоча цехи вже поступово втрачають свої позиції у другій половині XIX ст., цех ще контролював якість та «правомірність» надання музичних послуг. Серед матеріалів ДАК збереглися справи кінця 1860-х зі скаргами учнів³⁸ та боротьбою з «несанкціонованим» цехом виконавством³⁹. Наприклад, у 1869 р. майстри музичного цеху на чолі зі старостою музичного цеху Антоном Легезою розбирали скаргу учня Шолковенка на майстра Золотаренка. У результаті чого було встановлено, що Золотаренко неякісно надавав Шолковенку освітні послуги⁴⁰. Той самий Антон Легеза у 1869 р. скаржився на музиканта, що грав у одному з публічних будинків Києва без дозволу цеху, на зауваження Легези відповів бійкою: «...я зашел в тот дом, где он производит музыку начал ему говорить о том же, но он стал меня ругать самыми обидными словами, почему я из помощником моим и бывшими со мною полицейскими солдатами хотел его взять с инструментом и представить в Управу, то он ударил меня в лицо рукой и покусал мне руки...»⁴¹. До початку XX ст. роль цехів у мистецькому житті міста поступово зменшувалася.

³³ ДАК. Ф.336. Оп.1. Спр. 108. Отчет старшины цеха Аша о расходах и приходе денежных сумм. 1 арк.

³⁴ ДАК. Ф.336. Оп.1. Спр.52. Отчет бывшего старшины музыкального цеха. 2 арк.

³⁵ ДАК. Ф.336. Оп.1. Спр.67. Книга музыкального Цеха для записи прихода денег поступающих от Мастеров подмастерьев и учеников при записке их в Цех и при выдаче свидетельств. Арк.68.

³⁶ ДАК. Ф.336. Оп.1. Спр.55. Удостоверения личности мещан музыкального цеха с описанием примет. 156 арк.

³⁷ ДАК. Ф.336. Оп.1. Спр.80. Удостоверения, постановления, рапорт, скарги учнів. 98 арк.

³⁸ ДАК. Ф.336. Оп.1. Спр.80. Удостоверения, постановления, рапорт, скарги учнів. Арк. 88.

³⁹ Там само. Арк.17-18.

⁴⁰ Там само. Арк. 88.

⁴¹ ДАК. Ф.336. Оп.1. Спр.80. Удостоверения, постановления, рапорт, скарги учнів. Арк.17-18.

Але поряд з традиційною цеховою організацією в процесі глобалізації у Київському музичному середовищі розвиваються і модерні тенденції.

Носії традиційної культури. Вплив українських народнопісних традицій на музичне життя Києва прослідковується на кількох рівнях. По-перше, безпосереднє живе побутування традиційної музики в середовищі різних груп киян. По-друге, опосередковано, через активізацію етномузикологічних досліджень і творчість композиторів, для яких народна пісня стала джерелом натхнення, демонстрацією своєї громадянської позиції. Залучення до композиторської творчості фольклорних джерел було одним з характерних явищ українського романтизму в музиці⁴². Українське обличчя дореволюційного Києва дуже яскраво проявлялося саме у музиці, де жили і творили видатні українські класики: Микола Лисенко, Олександр Кошиць, Кирило Стеценко, Микола Тютковський. На жаль, ця сторона музичного життя міста не достатньо міцно увійшла у сформований образ Києва, який у багатьох асоціюється, в першу чергу, з містом російської культури.

У спогадах Олександра Кошиця – про українські пісні, які були популярними в середовищі семінаристів. Тут дуже багато влучних цитат для характеристики української складової музичного життя. Наведемо для прикладу враження про перший рік навчання в Київській духовній семінарії: «Що торкається світського співу українського, то семінарія в цьому відношенні була для мене цілком одкровенням, новий світ; треба б писати цілі розділи про семінарію і семінаристів того часу як носіїв української музичної культури»⁴³. Описуючи прогулянки Києвом з друзями-семінарстами, Кошиць часто згадує українські пісні, які вони співали: «...сиділи на Флорівській горі і дивились на сині широкі простори Дніпра. Увесь час наспівували “Ой, Дніпре, мій Дніпре” та пісню “Ох і закувала сива зозуленька”»⁴⁴.

Побутування традиційної музики в Києві є доволі слабо дослідженою темою, хоча її й можна проілюструвати багатьма прикладами з джерел особового походження та художньої літератури. Наприклад, у творі Івана Нечуя-Левицького «Вечір на Владимирській горі» знаходимо згадки про традиційну форму дозвілля – вулицю з українськими піснями та танцями.

Згадки про традиційні танці і співи є в інших творах Івана Нечуя-Левицького:

«Горпина. Авжеж танцювати веселіше, ніж лягати. Розступіться, куми мої милі! Горпина Корнійвна гуляє.

Всі розступаються на обидва боки.

[У танець виступають декотрі міщанки].

*Гострохвостий в одній сорочці садить гопака»*⁴⁵.

Духовна музика. Київ здавна був містом паломництва, куди приїздили прочани не лише з усієї України, а й з різних країн світу. У образі Києва як православної святині важливим атрибутом була церковна музика. А. В. Смишляк⁴⁶, досліджуючи картину світу людини XIX ст. через її втілення в системі та практиці богослужбового співу, масштабує цю модель до розмірів сакрального простору «міських стін» Києва, сакральні топоси якого відлунювали в уяві сучасників образом Нового Єрусалима. Богослужбовий спів, який вписаний у сакральну,

⁴² Корній, Л. П. Історія української музики. Частина 3. XIX ст. С. 15.

⁴³ Кошиць, О. Спогади. С. 146

⁴⁴ Там само. С. 151.

⁴⁵ Нечуй-Левицький, І. На Кожум'яках. Твори у двох томах. 2. С. 500.

⁴⁶ Смишляк, А. В. «Музика мовчання»: церковно-музичні традиції київських монастирів (XIX – початок XX ст.). С. 24-38.

соціальну та культурну топографію міста, є своєрідною моделлю соціально-релігійних відносин і стану релігійної свідомості⁴⁷.

Православні храми та навчальні заклади століттями були осередками професійної музичної освіти. Київ славився як релігійний центр, сюди стікалися паломники з різних куточків України та світу. При храмах існували хори, особливу славу серед киян мали хори Софійського, Михайлівського та Братського монастирів. Грунтовну музичну освіту здобували студенти Київської духовної семінарії та Київської духовної академії. Друга половина XIX ст., звертають увагу дослідники, – особливий період в історії української духовної музики. Тут перетнулися чинники кількох визначальних епох і рівнів: вона формувалася, з одного боку, на ґрунті бароково-класицистичного та романтичного дискурсів, а з іншого – адміністративно-державницьким регламентуванням⁴⁸.

Враження про церковні хори займають помітне місце в спогадах тогочасних киян. Олександр Кошиць, пригадуючи свої перші роки навчання в Києві, писав: «Тут я почув спершу справжні хори церковні, тут я вперше побачив і почув геніального Якова Степановича Калішевського, прекрасний хор у Михайлівському монастирі (диригентом був Макаревич), хор залізничників в Десятинній церкві Москальова й інші хори церковні – їх було безліч і всі вони були прекрасні і дуже музикальні навіть на теперішню мою оцінку»⁴⁹.

Музичні газети та журнали є цікавим джерелом для дослідження музичної атмосфери міста. Вибір спеціалізованих видань та інформація про події музично-театрального життя помітно розширюються ближче до початку XX ст. У 1850-х вже з'явилися окремі рубрики на кшталт «зрелища», але відомості про події музично-концертного життя подавалися досить стисло поряд з іншими новинами.

Почали виходити газети, які спеціалізувалися на подіях мистецького життя. Вони інформували читачів про заходи, які мали відбутися найближчим часом (у кожному номері інформація навіть підсумовувалася в окремій графі «зрелища и увеселения»). Найвідомішою київською газетою мистецького спрямування була «Жизнь и искусство», де розміщувалися анонси подій, відгуки про вистави, інформація про світові музичні новинки.

Музичні магазини, майстерні та фабрики музичних інструментів.

Музичні магазини пропонували широкий асортимент модних у Європі музичних інструментів. Якщо спочатку це були переважно представництва закордонних фірм, то з часом кількість місцевих збільшується. У Києві в цей період з'являється велика кількість магазинів нот та музичних інструментів (депо): Г. І. Мекленбурга, Кує, Б. Корейво, Стробля, І. Індржишека, Ідзіковського тощо. Наприкінці XIX ст. музичних крамниць, фабрик, майстерень налічувалося у Києві понад сорок⁵⁰. І. Індржишек був не лише власником музичного магазину та майстерень з виробництва та ремонту музичних інструментів у Києві, а й засновником київської фірми грампластини «Екстрафон»⁵¹.

У пугівниках Києвом кінця XIX ст. містилися адреси вчителів музики, з понад 20 адрес більшість – на території *Старого міста або Липок*.

⁴⁷ Там само. С. 25-26.

⁴⁸ Історія української музики в 6 томах. 2009. 2: XIX ст. К., С. 70.

⁴⁹ Кошиць, О. Спогади. С. 146.

⁵⁰ Історія української музики в 6 томах. С. 466.

⁵¹ Рибаків, М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. С. 304-305.

Реклама музичних інструментів (з путівника В. Бублика, 1890)

Реклама магазину музичних інструментів (з путівника В. Бублика, 1890)

Магазини («депо») та офіси фабрик музичних інструментів, нот також розташовувалися у Старому місті (у більшості випадків – на одній з вулиць утворених під час забудови першої половини – середини XIX ст.).

Висновок. У туристичний образ Києва варто було б інтегрувати більше музичних складових, які б відбивали колорит та історію міста, а також характерне поєднання традиційної культури, духовної музики та глобальних тенденцій. Друга половина XIX – початок XX ст. містить багато таких матеріалів: творчі академічні колективи, традиційні музики, аматорське виконавство, а також – цікаві постаті київських музикантів, крізь діяльність яких можна відчуті проблеми та атмосферу відповідної епохи.

Література

- Арзили, А. Ю. 2017. Структура ментально-семиотической системы городской среды. *Містобудування та територіальне планування*. 65. 51-62.
- Берест, Р. Я. 2019. Історичний аспект сучасного туристичного бренду України. *Туристичний бренд як фактор формування позитивного іміджу України на світовому ринку. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. Львів, 42-44.
- Біловодська, О. А., Гайдабрус Н. В. 2012. Теоретико-методичні засади створення бренду міста. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 1. 35-43
- Бойко, І. Д., Король О. Д., Бичкова В. М. 2010. Окремі положення розробки бренду туристичної дестинації на прикладі м. Чернівці. *Географія та туризм*. 7. 70-75.
- Булат, Т., Філенко Т. 2009. Світ Миколи Лисенка: національна ідентичність, музика і політика України XIX – поч. XX ст. Київ. 408 с.
- Диса, К. 2016. Образ модерного міста в путівниках по Києву межі XIX – XX ст. Живучи в модерному місті. Київ. 82-95.
- Дорогих, Л. В. 1998. Аматорське мистецтво як історико-культурне явище (на матеріалах України другої половини XIX ст.): *автореф. дис... канд. іст. наук: 17.00.01; Київ. держ. ун-т культури і мистецтв*. К., 20 с.
- Жизнь и искусство. 1895, 1 июля. Киев, 79. 1.
- Жизнь и искусство. 1893, 29 декабря. Киев, 16. 1.
- Історія української музики в 6 томах. 2009. 2: XIX ст. К., 800 с.
- Киевский календарь на 1898 год. Авторы В. Д. Бублик и А. Яромлович. К., 193 с.
http://www.otkudarodom.ua/sites/default/files/pdfs/1898_kievskiy_kalendar.pdf.
- Корній, Л. П. 2001. Історія української музики. Частина 3. XIX ст. Київ – Нью-Йорк, 408 с.
- Кошиць, О. 1995. Спогади. К.: Рада, 384 с.
- Кучай, О. В. 2014. Умови та шляхи формування іміджу Києва як європейського культурно-історичного центру. *Регіональна економіка*. 1. 149-157.
- Музиченко-Козловська, О. В. Теоретико-методичні засади туристичного брендингу міста (на прикладі м. Львова). <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/33789/1/10-63-70.pdf>.
- Музиченко-Козловська, О. В. 2014. Туристичний брендинг: сутність, складові та переваги. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 797. 396-402.
- Мусіяченко, О. С. 2020. Путівники кінця XIX – початку XX ст. про музичне середовище Києва. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 50. 24-35.
- Мусіяченко, О. С. 2013. Музичне середовище Києва другої половини XIX – початку XX століття як соціокультурне явище. *Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Київ і кияни: доба Бориса Грінченка»*. 189-197.
- Мусіяченко, О. С. 2016. Дослідження образу музичного життя Києва другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках друкованих джерел. *Наукометричний журнал ScienceRise*, 9. 1 (26). 23-31.
- Нечуй-Левицький, І. 1977. На Кожум'яках. Твори у двох томах. 2. К., 501 с.

- О'Коннор-Вілінська, Валерія Олександрівна. 1936. Лисенки й Старицькі: спогади (1 файл: 86, 3 Мб). Львів: 3 друк. Вид. спілки "Діло". <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=8709>.
- Оболенцева, Л. В., Костіна К. М. 2019. Туристичний імідж території: проблеми формування, управління та розвитку. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки.* 52. 56-64.
- Олексюк, О. М. 2006. Музична педагогіка. К., 188 с.
- Рибаков, М. О. 1997. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. К., 370 с.
- Русова, Софія. 1996. Мої спомини. Київ: Україна. Віта, 208 с.
- Смирнова, Т. А., Приварникова І. Ю. 2015. Формування брэнда міста як інноваційний шлях підвищення його привабливості для туризму. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій.* 5. 93-100.
- Смишляк, А. В. 2015. «Музика мовчання»: церковно-музичні традиції київських монастирів (XIX – початок XX ст.). *Сторінки історії.* 40. 24-38.

Архівні матеріали

- ДАК. Ф.336. Оп.1. Спр. 108. Отчет старшины цеха Аша о расходах и приходе денежных сумм. 1 арк.
- ДАК. Ф.336. Оп.1. Спр.52. Отчет бывшего старшины музыкального цеха. 2 арк.
- ДАК. Ф.336. Оп.1. Спр.55. Удостоверения личности мещан музыкального цеха с описанием примет. 156 арк.
- ДАК. Ф.336. Оп.1. Спр.67. Книга музыкального Цеха для записи прихода денег поступающих от Мастеров подмастерьев и учеников при записке их в Цех и при выдаче свидетельств. 68 арк.
- ДАК. Ф.336. Оп.1. Спр.80. Удостоверения, постановления, рапорт, жалобы учеников. 98 арк.

References

- Arzili, A.YU. 2017. Struktura mental'no-semiotichnoyi systemy mis'koho seredovyshcha. [*The structure of the mental-semiotic system of the urban environment*]. Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya [*Mistobuduvannya and territorial planning*]. 65. 51-62 [in Russian].
- Berest R.Ia. 2019. Istorychnyi aspekt suchasnoho turystychnoho brendu Ukrainy. [*Historical aspect of the modern tourist brand of Ukraine*]. Turystychnyi brend yak faktor formuvannya pozytyvnoho imidzhu Ukrainy na svitovomu rynku. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii. [*Tourist brand as a factor in forming a positive image of Ukraine on the world market. Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical Internet conference*]. Lviv, 42-44 [in Ukrainian].
- Bilovodska O. A., Haidabrus N. V. 2012. Teoretyko-metodychni zasady stvorennia brenda mista. [*Theoretical and methodological principles of creating a city brand*]. Marketynh i menedzhment innovatsii [*Marketing and innovation management*]. 1. 35-43 [in Ukrainian].
- Boiko I. D., Korol O. D., Bychkova V. M. 2010. Okremi polozhennia rozrobky brendu turystychnoi destynatsii na prykladi m. Chernivtsi [*Some provisions for the development of a brand of a tourist destination on the example of Chernivtsi*]. Neohrafiia ta turyzm [*Geography and tourism*]. 7. 70-75 [in Ukrainian].

- Bulat, T., Filenko, T., 2009. Svit Mykoly Lysenka. Natsionalna identychnist, muzyka i polityka Ukrainy XIX – pochatku XX st. [*World of Mykola Lysenko. National identity, music and policy of Ukraine on the XIX – at the beginning of the XX centuries*]. New-York-Kyiv [in Ukrainian].
- Dorohykh, L. V. 1998. Amatorske mystetstvo yak istoryko-kulturne yavvshche [na materialakh Ukrainy dr.pol. XIX st.]. [*Amateur art as a historical and cultural phenomenon [based on materials of Ukraine of the second half of the XIX century]*]. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
- Dysa, K. 2016. Obraz modernogho mista v putivnykakh po Kyjevu mezhi XIX–XX st. [The image of a modern city in guidebooks around Kyiv at the turn of the XIX–XX centuries]. Zhyvuchy v modernomu misti [*Living in a modern city*]. Kyiv. 82-95 [in Ukrainian].
- Zhizn' i iskusstvo. 1895, July 1. Kiev, 79. 4 s. [in Russian].
- Zhizn' i iskusstvo. 1893, December 29. Kiev. 16. 4 s. [in Russian].
- Istoriia ukrainskoi muzyky v 6 tomakh. Tom 2: XIX st. [*History of Ukrainian music in 6 volumes. Vol.2: XIX c.*]. 2009. Kyiv. 800 p. [in Ukrainian].
- Kiyevskiy kalendar na 1898 god. Avtori V. D. Bublik i A. Yarmolovich. [*Kiev calendar, 1898*]. Kyiv. 193 p. [in Russian]. http://www.otkudarodom.ua/sites/default/files/pdfs/1898_kievskiy_kalendar.pdf.
- Kornii, L.P. 2001. Istoriia ukrainskoi muzyky. Chastyna 3. XIX st. [*History of Ukrainian music. Part 3. XIX century*]. Kyiv – New York, 408 p. [in Ukrainian].
- Koshyts, O. 1995. Spohady [Memoirs]. Kyiv: Rada, 1995. 384 s. [in Ukrainian].
- Kuchai, O.V. 2014. Umovy ta shliakhy formuvannia imidzhu Kyieva yak yevropeiskoho kulturno-istorychnoho tsentru [Conditions and ways of creating the image of Kyiv as a European cultural and historical center]. Rehionalna ekonomika [*Regional economy*]. 1. 149-157. [in Ukrainian].
- Musiiachenko, O. S. 2020. Putivnyky kintsia XIX – pochatku XX st. pro muzychne seredovyshe Kyieva [*Guidebooks of the Late XIX – Early XX Cent. about the Musical Environment of Kyiv*]. Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats [*Pages of history: a collection of scientific works*]. 50. 24-35 [in Ukrainian].
- Musiiachenko, O. S. 2016. Doslidzhennia obrazu muzychnoho zhyttia Kyieva druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. na storinkakh drukovanykh dzherel [*Researching of the image of the musical life of Kyiv in the second half of the XIX – early XX centuries. on the pages of printed sources*]. Naukometrychnyi zhurnal ScienceRise [*Scientometric journal ScienceRise*]. 9, 1 (26). 23-31[(in Ukrainian)].
- Musiiachenko, O. S. 2013. Muzychne seredovyshe Kyieva druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia yak sotsiokulturne yavvshche [*The musical environment of Kyiv of the second half of the XIXth – early XXth century as a sociocultural phenomenon*]. Materialy III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Kyiv i kyiany: doba Borysa Hrinchenka» [*Materials of the III All-Ukrainian scientific-practical conference "Kyiv and Kyivites: the era of Borys Hrinchenko*]. 189-197 [in Ukrainian].
- Muzychenko-Kozlovska, O. V. Teoretyko-metodychni zasady turystychnoho brendynhu mista (na prykladi m. Lvova) [*Theoretical and methodological principles of tourist branding of the city (on the example of Lviv)*]. <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/33789/1/10-63-70.pdf>.
- Muzychenko-Kozlovska, O. V. 2014. Turystychnyi brendynh: sutnist, skladovi ta perevahy [*Tourism branding: essence, components and advantages*]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnik". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku [*Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development*]. 797. 396-402 [in Ukrainian].

Nechui-Levytsky, I. 1977. *Na Kozhumiakakh [At Kozhumiaki]*. Tvory u dvokh tomakh. 2. K., 501 s. [in Ukrainian].

O’Konnor-Vilinska, Valeriia Oleksandrivna. 1936. *Lysenky y Starytski. Spohady [Lysenky and Starytsky. (Memoirs)]*. (1 fail: 86, 3 Mb). Lviv: Z druk. Vyd. spilky ”Dilo”.

<https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=8709>

Obolentseva, L. V., Kostina K. M. 2019. *Turystychnyi imidzh terytorii: problemy formuvannya, upravlinnia ta rozvytku [Tourist image of the territory: problems of formation, management and development.]*. Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky [Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences]. 52. 56-64. [in Ukrainian].

Oleksiuk O. M. 2006. *Muzychna pedahohika. [Music pedagogy]*. Kyiv, 188 p. [in Ukrainian].

Rusova, Sofiia. 1996. *Moi spomyny [My memories]*. Kyiv. 208 p. [in Ukrainian].

Rybakov, M. O. 1997. *Nevidomi ta malovidomi storinky istorii Kyieva [Unknown and little-known pages of the history of Kyiv]*. Kyiv, 370 p. [in Ukrainian].

Smyrnova, T. A., Pryvarnykova I. Yu. 2015. *Formuvannya brenda mista yak innovatsiinyi shliakh pidvyshchennia yoho pryvablyvosti dlia turyzmu [Building a city brand as an innovative way to increase its attractiveness for tourism]*. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya: Menedzhment innovatsii [Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Innovation Management]. 5. 93-100 [in Ukrainian].

Smyshliak, A. V. 2015. «Музыка мовчання»: тserkovno-muzychni tradytsii kyivskykh monastyriv (XIX – pochatok XX st.) [“Music of Silence”: Sacred music traditions of Kyiv Monasteries (XIX – early XX centuries)]. *Сторінки історії [Pages of history]*. 40. 24-38 [in Ukrainian].

Archive materials

DAK. F.336. Op.1. Spr. 108. *Otchet starshyny tsekha Asha o raskhodakh y prykhode denezhnykh summ [Report of the foreman of the workshop Asha on the expenses and the receipt of funds]*. 1 ark. [in Russian].

DAK. F.336. Op.1. Spr.52. *Otchet byvsheho starshyny muzykalnoho tsekha [Report of the former foreman of the music shop]*. 2 ark. [in Russian].

DAK. F.336. Op.1. Spr.55. *Udostovereniya lychnosti meshchan muzykalnoho tsekha s opysanyem prymet [The identity cards of the philistines of the music workshop with a description]*. 156 ark. [in Russian].

DAK. F.336. Op.1. Spr.67. *Knyha muzykalnoho Tsekha dlia zapysy prykhoda denezh postupaishchykh ot Masterov podmasterev y uchenykov pry zapyske ykh v Tsekh y pry vydache svydetelstv [The book of the Music Workshop for recording the arrival of money coming from the Masters, apprentices and apprentices when they are registered in the Workshop and when issuing certificates]*. 68 ark. [in Russian].

DAK. F.336. Op.1. Spr.80. *Udostovereniya, postanovleniia, raport, skarhy uchniv [Удостоверения, постановления, рапорт, жалобы учеников]*. 98 ark. [in Russian].